

Spelteorin förnyar etik och politik

Förnuftiga etiska principer som grund för det politiska systemet kommer i framtiden att ersätta de nuvarande ganska godtyckligt tillyxade ramarna för den politiska maktutövningen. Denna tes har jag fört fram i olika artiklar i bl a SvT de senaste åren. Det pågår en omfattande internationell vetenskaplig forskning på den rationalistiska teorins område som betytt mycket för utvecklingen av den normativa teorin. En central del i denna teoribildning utgör utvecklingen av spelteorin på politikens och etikens område.

Jörgen Hermansson: **Spelteorins nytta. Om rationalitet i vetenskap och politik.** Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, nr 109, 1990

Hur omfattande den rationalistiska forskningen faktiskt är framgår utmärkt väl av Jörgen Hermanssons ambitiösa översiktsarbete *Spelteorins nytta – Om rationalitet i vetenskap och politik*, 380 sidor, där enbart bibliografin omfattar ca 230 titlar. Författaren är forskare och lärare vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala och disputerade 1984 på en avhandling om det svenska kommunistpartiets ideologiska utveckling. Dessutom är han medlem i tidskriften *Tidens* redaktion.

Särskilt den ekonomiska vetenskapen har brukat utgå från att människor i civiliserade länder handlar rationellt. Ofta har detta ifrågasatts som varande torftigt och orealistiskt. Men kritikerna har själva resonerat vagt och emotionellt samt med föga stringens. Den rationalistiska ansatsen har emellertid vunnit terräng och har nu fått ett betydande genomslag inom statsvetenskapen.

En typisk moralistisk kritik häremot går ut på att rationellt handlande är egoistiskt. Hermansson påpekar att detta bygger på en sammanblandning av de två begreppen. Rationalitet innebär bara att man handlar med överblick på grundval av de egna preferenserna. Härav följer inte att preferenserna enbart berör det egna välbefinnandet på bekostnad av andras. Man kan faktiskt vara egoistisk på rent känslomässiga grunder och man kan med rationella utgångspunkter bedriva filantropisk verksamhet på ett sätt som syftar till att maximalt öka välfärden för andra.

Spelteorin studerar vad som händer vid samspel mellan rationella aktörer. Dessa förutsätts agera för att åstadkomma en för egen del så gynnsam situation som möjligt med beaktande av att de andra leds av samma strävan för egen del.

Pionjärbetet på området publicerades 1944 av John von Neumann och Oskar Morgenstern: *The Theory of Games and Economic Behavior*. Denna bok hade en stimulerande inverkan på den rationalistiska teoribildningen men impulser har också kommit från den teoribildning om kollektiva beslut – *Social Choice Theory* – som blev följden av nobelpristagaren Kenneth Arrows arbete *Social Choice and Individual Values* från 1951. Ytterligare ett pionjärbete inom det rationalistiska området är *An Economic Theory of Democracy* från 1957 författat av Anthony Downs – en av public choice-skolans förgrundsgestalter.

Jörgen Hermansson skriver att syftet med hans bok är att ge en elementär framställning av spelteorin. Detta är dock en alltför blygsam beskrivning. Hans bok är en mycket bred översikt över den rationalistiska teoribildningen på framförallt den

normativa politiska teorins område där också grundläggande moraliska frågor för ett samhälles organisation berörs. Ramarna för det politiska handlandet kommer i fortsättningen att kunna diskuteras på ett betydligt mer stringent sätt än dagens lösa tyckande.

Spelteorins mest kända exempel är det tvåmansspel som kallas "fångarnas dilemma". Den av A W Tucker påhittade historien om två fångar som har att ta ställning till om de skall "tjalla" på varandra eller hålla tyst är dock inte särskilt typisk för användbarheten hos detta spel. Det illustrerar en situation som mer adekvat skulle kunna kallas ett samarbetsdilemma.

Spelarna kan välja två strategier. När valet gjorts kan spelet utfalla på två olika sätt i båda fallen, beroende på den andres val av strategi som man inte vet om i förväg. Antag att den ena strategin ger en utdelning på 3 eller 1 nyttoenheter medan den andra ger 4 eller 2. Det rationella förefaller vara att välja den andra strategin – den ger ju större utdelning hur den andre än väljer (4 är bättre än 3 och 2 är bättre än 1).

Men situationen är densamma för motspelaren. Om han också väljer sin andra strategi kommer båda spelarna att ständigt få 2 enheter var i utdelning. Låt oss säga att detta utfall representerar existensminimum. Spelarnas närsynta egenintresse förhindrar sålunda dem båda att uppnå det bättre utfallet på 3 vardera som de skulle få om båda samtidigt bytte till den första "sämre" strategin. (Med en teknisk term säger man att det råder "Nash-jämvikt" i spelet – ingen av deltagarna kan få det bättre genom att ensidigt byta strategi.)

Antag att spelarna försöker komma

överens om att byta strategi. Om den ene byter kan den andre tjäna ännu mer på att bryta överenskommelsen. Denna extra förbättring sker då på den andres bekostnad och skulle kunna betecknas som egoistisk.

Ett exempel är ett leveransavtal. Om säljaren måste få betalning i förskott för att kunna leverera blir frestelsen stor att behålla pengarna och sälja varorna till någon annan. Den samarbetsvillige får alltså ett sämre utfall än om han inte alls hade försökt samarbeta.

Ett mera kollektivt exempel är finansieringen av försvaret. Om det sker genom frivilliga bidrag finns alltid möjligheten att låta bli att betala och hoppas att de flesta andra skall betala. Då får man både förmånen av ett försvar och nyttan av pengarna som man sparar. Detta kallas att åka snålskjuts eller "free riding".

Det finns flera andra modeller för hur samarbetet kan utfalla om man handlar på olika sätt. Man kan modifiera fångarnas dilemma så att allt samarbete lönar sig bättre än inget samarbete. Detta spel kallas vanligen chicken vilket kommer från ett namn på ett "spel" där två bilar kör mot varandra. Detta spel är dock helt uppkonstruerat. Den som i verklighetens värld först hoppar av från det inledda samarbetet får en större del av "vinsten" än om båda samarbetar. Ett sådant avtalsbrott sker sålunda inte på den andres bekostnad eftersom han fortfarande gör en vinst (som dock blir mindre genom den förstes trolöshet). Vanligtvis brukar följderna av att båda väljer icke-samarbete beskrivas som en "katastrof" (kollision mellan bilarna) vilket ofta kanske är något orealistiskt.

En tredje variant är det s k försäkrings-

spelet. Denna term är olyckligt vald eftersom det inte handlar om försäkringsverksamhet. "Tillitsspelet" är en bättre benämning. Detta spel är en modifikation av fångarnas dilemma där samarbetsutfallet är stabilt – det finns ingen frestelse att hoppa av från samarbetsstrategin när samarbetet väl är uppnått. Svårigheten ligger i själva etablerandet av samarbete.

Om vi återknyter till exemplet med leveransavtalet kan vi tänka oss en situation där en delbetalning skett och att parterna var för sig funderar på vilken tillit de kan sätta till den andres försäkringar att fullfölja avtalet. Om tvivel uppstår hos leverantören kan han behålla handpenningen och avstå från den större vinst som en delleverans och ytterligare betalning skulle ge. Och om köparen börjar tvivla kan han nöja sig med en delleverans och vägra att betala något ytterligare.

Problemet kan schematiskt beskrivas i en spelmatris där utfallet för båda spelarna anges i de fyra rutorna – den första siffran anger utfallet för radspelaren X och den andra utfallet för kolumnspelaren Y. Rad 1 och kolumn 1 representerar samarbete och rad 2 och kolumn 2 "avhopp" från samarbetet.

Försäkringsspelet

	Y samarbetar	Y hoppar av
X samarbetar	4,4	1,3
X hoppar av	3,1	2,2

Vi ser att detta spel har två Nash-jämviktpunkter där den ena (4,4) dessut-

om är Pareto-optimal (dvs ingen kan få det bättre utan att någon annan får det sämre). Här föreligger alltså en skillnad mot fångarnas dilemma där det Pareto-optimala utfallet inte är Nash-stabilt. Av de 78 2x2 spel som kan konstrueras är fångarnas dilemma unikt: utfallet som uppnås med individuell rationalitet (2,2) är Pareto-dominerat av samarbetsutfallet (3,3) som kollektivt upplevs som bäst.

Den spelteoretiska begreppsapparaten torde upplevas som relativt krävande av normalt ideologiskt intresserade personer även om de rent matematiska aspekterna kan lämnas åsido. Jörgen Hermanson har i sin bok tagit fasta på detta men boken är ändå något svåröverskådlig. De konkretiseringar som jag relaterat ovan finns t ex inte med, men boken innehåller dock en rad tänkvärda konkreta exempel. Dessa kretsar både kring de tre spelteoretiska huvudmodellerna och ytterligare ett antal modeller.

En spännande ansats är diskussionen om hur man teoretiskt skall kunna förklara förekomsten av samarbete. Den diskussionen initierades under 60-talet av Mancur Olson som menade att samarbete i situationer liknande fångarnas dilemma måste inbegripa faktorer av "icke-rationell" karaktär. Han exemplifierar med olika typer av "side-payments" (den s k biproduktsteorin).

De försök till rationella förklaringar som också presenterats har stora likheter med diskussionen om olika etiska system. Två olika dimensioner kan urskiljas: 1) graden av egenintresse – allmänintresse, 2) graden av konsekvensorientering – processorientering.

Rationella konsekvensorienterade personer med egenintresse kan samarbeta

genom att de beaktar vad som händer i framtiden om de skulle hoppa av. Robert Axelrod har på ett värtaligt sätt redogjort för möjligheterna att etablera samarbete vid upprepade spel i sin bok *Från konflikt till samverkan*. Avhopp riskerar att leda till avhopp även från motpartens sida, vilket tenderar att minska avhopsbenägenheten.

Traditionellt har man föreställt sig att samarbete förutsätter någon typ av altruistisk eller åtminstone solidarisk moral. I det konsekvensorienterade fallet finns t ex den utilitaristiska läran och i det processorienterade fallet olika ömsesidighetsregler – t ex "den gyllene regeln" och Kants kategoriska imperativ.

Det förefaller som att det borde gå att utveckla en moraluppfattning enbart från

antagandet om rationella egenintresserade aktörer som gör en överenskommelse om vilka regler som skall gälla. Ett mycket ambitiöst och tekniskt sofistikerat försök har gjorts av David Gauthier i boken *Morals by Agreement* (1986). Han utvecklar där varför det är rationellt att ålägga sig restriktioner för sitt handlande och att alltid hålla fast vid dem. Ansatsen har vissa likheter med Sokrates' tes att "ärlighet varar längst" som ju tyvärr förvanskades av Platon och hans efterföljare.

Hermanssons bok innehåller en rad ytterligare problemställningar som många gånger kan framstå som ganska invecklade. Men det är mycket tänkvärda problem som behandlas av Hermansson, vilka är högaktuella i den brytningstid som vi just nu upplever.